

вання та розвитку. Такий підхід на основі дослідження об'єктивної дійсності з позицій закономірностей розвитку системного цілого, взаємодії складових його частин, утворює «особливу гносеологічну призму» або «особливий вимір реальності», сприяє свого роду подвоєнню знань: знання предметне (про предмет сам по собі) доповнюється знанням макросистемним (стосовно функціонування предмета відповідно до законів великої системи). Разом узяті, вони утворюють нову, більш глибоку сукупність знань, дозволяють розкрити якісну структуру аграрних відносин і тенденції їх розвитку.

Література

1. Советский энциклопедический словарь: [Ок. 80 000 слов] / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1986. — 1599 с.
2. Кукурудза І. І. Політична економія: матеріали до лекцій та семінарів / І. І. Кукурудза. — Вид. 2-е, доп. — Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2007. — 368 с.
3. Маркс К. Твори: [Переклад] / К. Маркс, Ф. Енгельс. — 2-ге вид. — К.: Вид.-во політ. літ.-ри України, 1958. — Т. 46: Економічні рукописи 1857—1859 років. Частина перша. — 1971. — 559 с.
4. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1980. — 312 с.
5. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира» / Г. Мюрдаль (сокр. пер. с англ.). — М., 1972. — 512 с.
6. Абалкин Л. И. Эволюционная экономика в системе переосмысления базовых основ обществоведения / Л.И. Абалкин // Эволюционная экономика и «мэйнстрим». — М.: Наука, 2000. — 222 с.
7. Трансформаційна економіка: Навч. посіб. / [Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й. та ін.] / В.С. Савчук (ред.), Ю. К. Зайцев (ред.). — К.: КНЕУ, 2006. — 612 с.
8. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; І. Дзюб (пер.). — К.: Основи, 2000. — 198 с.
9. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев. — М.: Наука, 1999. — 703 с.
10. Состояние продовольственной необеспеченности в мире: 2010 [Электронный ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций // Режим доступа: <http://www.fao.org>.
11. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост.: Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 575 с.
12. Цыгичко В. Н. Руководителю — о принятии решений / В. Н. Цыгичко. — М.: ИНФРА-М, 1996. — 272 с.

УДК: 330.837

Ю. Б. Росецька, канд. екон. наук,
доцент кафедри загальної економічної теорії
Одеського національного економічного університету

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПІДХОДУ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Розглянуто основні методологічні передумови інституційних теорій. Виділено межі застосування інституційного підходу в економічній теорії.

В статье рассмотрены основные методологические предпосылки институциональных теорий. Выделены границы применения институционального подхода в экономической теории.

|| The main methodological features of institutional theories are discussed in the article. Boards of institutional approach in economic theory are outlined.

Ключові слова: інституціоналізм, інститут, жорстке ядро, захисний пояс, мейнстрим, раціональність, транзакційні витрати.

Ключевые слова: институционализм, институт, жесткое ядро, защитный пояс, мейнстрим, рациональность, транзакционные издержки.

Key words: institutionalism, institute, hard core, protective belt, mainstream, rationality, transaction costs.

Постановка проблеми. В економічній теорії ХХ століття домінуючою стала неокласична теорія, яка прийняла форму багатьох економічних шкіл — монетаризму, економіки пропозиції, теорії раціональних очікувань, нової класичної макро-економіки. Виникнення неокласичної економічної теорії пов'язують із маржиналістською революцією останньої третини ХІХ століття, яка в подальшому дозволила розповсюдити принцип максимізації як засіб пояснення та передбачення поведінки на усій сфері людської діяльності.

Проте, з розповсюдженням неокласичної теорії стала зрозумілою її обмеженість як у поясненні взаємодії між людьми, так і в надійності прогнозів. Одним із проявів даної обмеженості стала неспроможність передбачити та пояснити феномен Великої депресії на межі 20—30-х років ХХ століття, що було обумовлено, у тому числі, специфічним відношенням до проблеми раціональності поведінки економічних агентів і загальної рівноваги. Це виявилось у наростанні незадоволеності отриманими результатами та скептицизму відносно можливості даної теорії вирішити практичні питання.

Тому останні 10—15 років економісти різних напрямків, включаючи представників мейнстриму, виражають серйозну стурбованість щодо стану економічної думки. Іноді теперішній стан називають кризою економічної теорії.

Сьогодні очевидним є те, що в останні десятиріччя світ швидко змінюється. Розвинені країни зіштовхуються з процесами та явищами, сукупність яких отримала назву постіндустріального розвитку. Ці процеси та явища існуюча неокласична теорія не може пояснити.

Колишні соціалістичні країни, що ступили на шлях ринкової трансформації, є прикладом соціально-економічних змін, прикладів яких не мала попередня історія і які не була в змозі ані відобразити, ані пояснити жодна з існуючих на сьогодні економічних парадигм.

Країни, що розвиваються надають таке розмаїття прикладів соціально-економічних, політичних і соціокультурних перетворень, розпаду старих форм і виникнення нових, до пояснення яких економічна теорія, особливо неокласичних мейнстрим, є абсолютно неготовою.

Нарешті процеси глобалізації ставлять перед економічною наукою нові питання, для відповіді на які сама економічна теорія, зокрема мейнстрим, повинна суттєво змінитися [1].

Існує кілька причин, за якими неокласична теорія перестала відповідати вимогам економістів, які прагнули осмислити події економічної практики.

1. Неокласична теорія базується на нереалістичних передумовах та обмеженнях, й, відповідно, використовує моделі неадекватні економічній практиці. Р. Коуз назвав такий стан речей «економікою класної дошки».

2. У межах неокласики практично відсутні теорії, що пояснюють динамічні зміни в економіці, важливість вивчення яких стала актуальною на фоні історичних подій ХХ ст.

3. Неокласична доктрина ігнорує інституційне середовище, що вкидає економічний аналіз в інституційний вакуум і перетворює інститути у нейтральний фактор, не вартий уваги економістів.

Як наслідок, неокласична теорія виявилася неспроможною розкрити та інтерпретувати відмінності у функціонуванні різних суспільств та економік при викори-

станні ринкових механізмів як в окремо взятий момент часу, так і протягом певного періоду. Роль у поясненні цього взяла на себе теорія інституціоналізму.

Аналіз останніх джерел чи публікацій. Останнім часом в економічній теорії намітилася тенденція до вирішення будь-яких економічних проблем «інституційним шляхом». Зокрема з 42 захищених дисертацій у 2010 році за спеціальністю 08.00.01 — економічна теорія та історія економічної думки 24 роботи, а це 57 % тим чи тим чином стосувалися інституціоналізму, а точніше використовували поняття «інститут» та «інституційне».

Сьогодні інституційний підхід до вивчення трансформаційної економіки зустрічаємо у роботах багатьох економістів, таких як: С. І. Архієреєв, А. А. Гриценко, В. В. Дементьев, Л. Х. Доленко, М. І. Зверяков, В. В. Корнеєв, І. Й. Малий, В. О. Мандибура, Т. В. Меркулова, С. В. Степаненко, В. Н. Тарасевич, О. М. Чаусовський, О. Л. Яременко. Тут інститути застосовуються задля пошуку шляхів вирішення проблем перехідної економіки.

Широта інституційного підходу одночасно і приваблює дослідників своєю междисциплінарністю, і ставить у тупик. На жаль, сьогодні ідеї інституціоналізму практично потопають у невдалих спробах поєднати їх з «традиційною політичною економією». Такий симбіоз проявляється найчастіше у запозиченні фразеології інституціоналізму поза будь-якого теоретичного осмислення, поза реального застосування моделей і теоретичного апарату інституціоналізму [2, с. 126—134]. Тому суттєвих інституційних змін, які мали б покращити добробут населення, ми все ж таки не відчуваємо. У зв'язку з цим постає питання про межі застосування інституційного підходу та реалістичність його передумов для вирішення економічних проблем.

Для того, щоби з'ясувати межі інституційного підходу необхідно:

1. розглянути основні теоретичні передумови інституційних течій;
2. з'ясувати чи є інституціоналізм новою дослідницькою програмою;
3. розглянути структуру інституціоналізму.

Спробуємо відповісти на дані запитання використовуючи методологію Імре Лакатоса.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно І. Лакатоса, будь-яка дослідницька програма складається з «жорсткого ядра», що містить найголовніші принципи даної концепції, та «захисного поясу» — тобто положень, що захищають «жорстке ядро» будь-якої дослідницької програми.

Розглянемо основні передумови неокласичної теорії [3], які складають її «жорстке ядро» та «захисний пояс», слідуючи методології Імре Лакатоса [4]:

Жорстке ядро:

1. стабільні переваги, що носять ендогенний характер;
2. раціональний вибір — максимізуючи поведінка;
3. рівновага на окремому ринку та загальна рівновага на усіх ринках.
4. Захисний пояс:

5. права власності залишаються незмінними та чітко окресленими;

6. інформація є досконалою, доступною та повною;

7. індивіди задовольняють свої потреби за допомогою обміну, який відбувається миттєво та без витрат.

Якщо незмінним залишається не лише «жорстке ядро», а й «захисний пояс», то програма є ортодоксальною. Якщо залишається недоторканим «жорстке ядро», але змінюються гіпотези, що формують «захисний пояс» навколо цього ядра, програма є модифікованою. Якщо змін зазнає «жорстке ядро», то з'являється нова дослідницька програма.

Розглянемо тепер, яким чином передумови інституціоналізму змінюють дослідницьку програму неокласичної теорії.

Приставаючи до вивчення інституціоналізму, слід зазначити, що в економічній теорії існує як мінімум два основні напрями інституціоналізму — «новий» інститу-

ціоналізм або неінституціоналізм і «старий» інституціоналізм або класичний інституціоналізм.

Слід зазначити, що сучасні представники як «нового», так і «старого» інституціоналізму відмовляються від будь-якої ідейної спадковості, вказуючи на існування занадто глибоких розходжень методологічного та концептуального характеру між ними.

З цього приводу цікава стаття «старого» інституціоналіста У. Даггера «Новий інституціоналізм? — Новий, але не інституціоналізм», у якій він наголошує що «новий інституціоналізм не є інституціоналізмом, тому що не поділяє його фундаментальні характеристики: дослідження процесів неперервних послідовних змін, аналіз природи і ролі влади в економіці, дихотомії корисної та хижої діяльності, економії від розвитку економіки в цілому та інші» [5, с. 423—431].

З боку прихильників «нового» інституціоналізму також маємо численні приклади неприйняттого ставлення до своїх попередників. Зокрема, Р. Коуз у 1984 році оцінював «старий» інституціоналізм як «похмуру тему... американські інституціоналісти були не теоретиками, а антитеоретиками... не маючи ніякої теорії, вони не змогли запропонувати нічого, крім груді письмового матеріалу, що очікує на теоретичне осмислення або придання вогню». [6, с. 229—231].

Дійсно, для таких тверджень існують певні передумови. Адже «старий інституціоналізм» уходить корінням у німецьку історичну школу, тоді як «новий інституціоналізм» — у неокласичну традицію.

«Старий» інституціоналізм як економічна течія виник на межі XIX—XX ст. Він був тісно пов'язаний з історичною школою, видатними представниками якою були Ф. Ліст, Г. Шмолер, Л. Бретано, К. Бюхер. Для «старого» інституціоналізму з самого початку його розвитку було характерне відстоювання ідей соціального контролю та втручання суспільства, головним чином держави, в економічні процеси. Це було наслідком історичної школи, представники якої були прибічниками ідеї, що добробут суспільства може бути досягнутий лише на основі жорсткого державного регулювання економіки націоналістичного толку.

Видатними представниками «старого» інституціоналізму є Торстейн Веблен, Уеслі Мітчелл, Роналд Коммонс, Джон Гелбрейт, Т. де Грегорі, У. Даггер, Ф. Міровські, М. Тул, Д. Ходжсон.

Перш за все, «старий» інституціоналізм піддав гострій критиці положення, що складають «жорстке ядро» неокласики. Зокрема, Т. Веблен відкидав концепцію раціональності та відповідний їй принцип максимізації як основу утворюючий в поясненні поведінки економічних агентів, стверджуючи, що розуміння індивідуального агента як людини, що максимізує корисність є нереальним або помилковим [7].

Також, найважливішою характеристикою «старого» інституціоналізму є ідея культурного та інституціонального детермінізму, згідно якої індивід соціально та інституційно залежний. Доказом тут може бути та обставина, що усі «старі» інституціоналісти, від Веблена до Гелбрейта, розглядали людину як індивіда, що формується під впливом культурних та інституційних умов. Точка зору, що індивідуальність не є даністю, але може бути перетворена інститутами, взята в займи старим інституціоналізмом у її попередника — історичної школи. З цього випливає, що об'єктом аналізу «старих» інституціоналістів є інститути, а не людська взаємодія у просторі з обмеженнями, що задаються інститутами.

Також роботи «старих» інституціоналістів відрізнялися значною междисциплінарністю, та були продовженням соціологічних, правових і статистичних досліджень до вирішення економічних проблем.

Незважаючи на значне коло проблем, що було охоплено у роботах вказаних економістів, їм не вдалося сформулювати власну дослідницьку програму, оскільки залишилася невирішеною проблема створення взаємоузгодженого набору змістовно перевіраних гіпотез, що мають об'єднати дослідників. Однією з причин такого ре-

зультату стала надмірна «літературність» інституціональних гіпотез. Так, за виразом М. Алле: «Загальний недолік великої кількості «літературних» теорій полягає у постійному використанні... нечітких та невизначених термінів, сенс яких постійно змінюється... та відрізняється у різних авторів».

Однак, у кінцевому рахунку, не без допомоги «старих» інституціоналістів неокласична теорія ХХ ст. зайнялася критикою власних підвалин, що виразилося у зародженні «нової» інституціональної економічної теорії — або неоінституціоналізм.

Попередниками неоінституціоналізму є економісти австрійської школи, зокрема К. Менгер і Ф. фон Хайек, які привнесли в економічну науку еволюційний підхід, а також поставили питання про синтез багатьох наук, що досліджують суспільство. Сучасний неоінституціоналізм бере свій початок з піонерних робіт Р. Коуза «Природа фірми» та «Проблема соціальних витрат». Основними представниками неоінституціоналізму є Р. Коуз, О. Уільямсон, Д. Норт, А. Алчіан, Саймон Г., Л. Тевено, Менар К., Бьюкенен Дж., Олсон М., Р. Познер, Г. Демсец, С. Пейович, Т. Эггертсон та ін.

Однак, не слід вважати, що новий інституціоналізм — це принципово нове, не пов'язане за неокласикою явище. Навпаки, аналітична база неоінституціоналізму являє собою модифікацію неокласичної теорії: вона зберігає її вихідне положення про обмеженість ресурсів, а також аналітичні інструменти мікроекономіки. Як наслідок, «новий» інституціоналізм у цілому приймає «жорстке ядро» (hard core) неокласики з її концепцією раціональності, максимізації та рівноваги.

Приймаючи неокласичну парадигму, неоінституціоналізм озброюється таким її методологічним принципом, як методологічний індивідуалізм. З позиції якого економічні процеси розкриваються неоінституціоналістами через пріоритетність інтересів, потреб, мотивів поведінки та економічного вибору окремих господарюючих суб'єктів, а вже з них виводиться інтерпретація інститутів та інституційних змін. Цей принцип методологічного індивідуалізму протиставляється інституційному та культурному детермінізму старих інституціоналістів.

Проте атаці неоінституціоналістів піддалися положення, що складають «захисний пояс» (protective belt) неокласики:

1. По-перше, піддалася критиці передумова, що обмін здійснюється без витрат. Критику цього положення можна знайти вже у перших роботах Р. Коуза. Неокласика розглядала обмін як процес, що здійснюється без витрат. Проте у реальній економіці будь-який акт обміну пов'язаний з певними витратами. Такі витрати отримали назву трансакційних. Звичайно вони трактуються як «витрати збору та обробки інформації, витрати проведення переговорів та прийняття рішень, витрати контролю та юридичного захисту виконання контрактів [8]. Концепція трансакційних витрат суперечить тезису неокласичної теорії про те, що витрати функціонування ринкового механізму дорівнюють нулю. Таке припущення дозволяло не враховувати в економічному аналізі впливу різних інститутів. Відповідно, якщо трансакційні витрати додатні, необхідно враховувати вплив економічних та соціальних інститутів на функціонування економічної системи.

2. По-друге, признаючи існування трансакційних витрат, виникає необхідність перегляду тезису про доступність інформації. Визнання тезису про неповноту та недосконалість інформації відкриває нові перспективи для економічного аналізу, зокрема у дослідженні контрактних відносин.

3. По-третє, піддався перегляду тезис про нейтральність розподілу та специфікації прав власності. Дослідження в цьому напрямі послужили відправним пунктом для розвитку таких напрямів неоінституціоналізму, як теорія прав власності та економіка організацій.

Слід зазначити, що у межах сучасного неоінституціоналізму відбуваються певні спроби модифікації жорсткого ядра неокласики. У першу чергу це стосується передумови про раціональність вибору. У неоінституціоналізмі класична «повна» раціо-

нальність модифікується відповідно до припущень про «обмежену» раціональність та опортуністичну поведінку.

Таким чином, усі перелічені принципи дозволяють говорити про «новий» інституціоналізм як про модифіковану дослідницьку програму неокласики

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. При виборі інституційного підходу необхідно розуміти у межах нового чи старого інституціоналізму проводитиметься дослідження.

2. Якщо напрям обраний, слід додержуватися аналітичного інструментарію, який його характеризує.

3. Оскільки новий інституціоналізм є модифікованою програмою неокласики, то він, розширюючи межі неокласики відокремлено від неї існувати не може. Сьогодні новий інституціоналізм це свого роду компроміс між «економікою класної дошки» та описаннями економічних істориків.

4. Старий інституціоналізм, заперечуючи основні постулати неокласики, пропонує своїм дослідникам надзвичайно широкі межі, внаслідок чого виникає термінологічна плутанина, невизначеність предмету інституційної економіки, надзвичайна міждисциплінарність інституційного підходу.

5. З огляду на це, на нашу думку, інституційна теорія спроможна:

6. наблизити економічні моделі до дійсності шляхом включення в аналіз впливу інституційного середовища. Як правило, моделі, що використовуються інституціоналістами менш формалізовані порівняно з неокласичними;

7. пояснити якісну економічну динаміку, зокрема особливості інституційної трансформації економічних систем, а також еволюційні та технологічні процеси. Це досягається завдяки включенню в економічний аналіз інструментів із суміжних наук: біології, історії і навіть термодинаміки;

8. забезпечити більш повне розуміння ролі індивідуумів у формуванні інституційних структур.

Інституційна економіка не спроможна:

1. передбачувати конкретні економічні явища;

2. надавати нормативні судження з приводу економічної політики, а також розробляти плани інституційної інженерії;

3. слугувати прямим керівництвом для ведення тих або тих видів підприємницької діяльності.

Література

1. *Московский А. И.* Институциональная экономика: Вводный курс. — М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003. — 49 с.
2. *Вольчик В. В.* Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики) // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2003. — Т. 1. — № 1. — С. 126—134.
3. *Eggertsson T.* Economic behavior and institutions. — Cambridge, 1990. — P. 5.
4. *Лакатос И.* Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. — М., 1995. — С. 79—89.
5. *Dugger W.* The New Institutionalism: New But Not Institutionalism // Journal of Economic Issues. — 1990. — Vol. XXIV. — № 2. — June. — P. 423—431.
6. *Coase R. H.* The New Institutional Economics // Journal of Theoretical and Institutional Economics. — 1984. — № 1. — P. 229—231.
7. *Веблен Т.* Теория праздного класса: Пер. с англ. / Вступ. ст. с [5—56] С. Г. Сорокиной; Общ. ред. В. В. Мотылева. — М.: Прогресс, 1984. — 367 с.
8. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право. — М., 1993. — С. 9.